

Tillgänglighet – och tillgänglighet

Magdalena Gram

Begreppet *tillgänglighet* har under något decennium utövat ett kompakt inflytande på vårt sätt att förhålla oss till våra anslagsgivare och avnämare. Det utnyttjas hårt inom hela västvärlden och är sannolikt rotat i en demokratisk vision, avsedd att fungera som motkraft till den globalisering som styrs av kommersiella krafter och som snarast leder till en fortsatt överexploatering av jordens begränsade resurser. Tillgänglighetens evangelium går dock ofta hand i hand med marknadens.

Tillgänglighet tycks beröra möjligheten att ta del av något eftersträvansvärt och denna möjlighet kan begränsas bland annat av individens fysiska rörlighet, den geografiska närheten till det som eftersöks, öppethållande och tillträdesregler. Söker man på Internet, pekar de många träffarna huvudsakligen i riktning mot funktionshinder och hjälpmedel av olika slag. Boverket har på sin hemsida indelat begreppet i fysisk, social, psykologisk, organisatorisk och ekonomisk tillgänglighet samt definierat dessa olika kategorier.

Även utbildnings- och kulturarvsinstitutioner – arkiv, bibliotek och museer (ABM) – har anpassat sig till idén om tillgänglighet och den genomsyrar även det svenska utbildnings- och kulturdepartementets regleringsbrev och satsningar. Stödet till forskning går ibland parallellt med stödet till tillgängliggörande eller ”forskningsförberedande” insatser. Bakgrunden till insatserna av det senare slaget är bland annat den allt hårdare konkurrensen

inom forskningssektorn och kravet på mätbara resultat inom utsatt tid. Söker man på hemsidan för Riksbankens jubileumsfond, finner man att flera ABM-institutioner med tillgängligheten som bärande argument framgångsrikt konkurrerat om så kallade infrastrukturella medel.

Etnologisk forskning, biblioteken och tillgängligheten

Tillgängligheten till forskningsresultat gynnas bland annat av bibliotekens insatser. I Sverige finns sedan 1800-talets slut ett gott samarbete mellan forsknings- och specialbibliotek och jämte den tryckta accessionskatalogen (AK) och sedermera Libris finns flera humanistiska specialbibliografier. Nordiska museets bibliotek har varit med i denna krets av framstående bibliotek och rapporterar sedan 1925 årligen ett urval av den svenska etnologiska litteraturen till den tryckta *Internationale Volkskundliche Bibliographie* (IVB). 2001 började biblioteket överföra dessa efterhand digitalt registrerade informationsmängder till databasen Svensk Etnologisk Bibliografi (SEB). Vid den tidpunkten hade flera specialbibliografier länge dragits med ekonomiska problem och i syfte att blåsa liv i processen anslag Riksbankens jubileumsfond vid mitten av 1990-talet projektmedel för att utveckla bibliografierna till allmänt tillgängliga databaser.

År 2001 tilldelades Nordiska museets bibliotek 4 miljoner kronor ur den kultur-

vetenskapliga donationen vid Riksbankens jubileumsfond för ett projekt med rubriken *Svensk Etnologisk Bibliografi*. I själva verket omfattade det tre olika delprojekt: 1) upprättandet av en svensk etnologisk bibliografi, 2) upprättandet av en kulturhistorisk ämneskatalog samt 3) retrospektiv registrering i Libris. I det tredje delmomentet ingick införandet av ett lokalt bibliotekssystem, det vill säga tekniskt stöd till bland annat lånerutinerna. Inriktningen på bibliografin dominerade projektet under ett par års tid och skälet var bland annat att ansökan en gång anpassats till forskarsamhällets förmodade förväntningar. I syfte att skapa bättre balans mellan projektets olika delar upprättades 2002 en regelrätt projektplan och ”SEB-projektet” döptes om till ”Tillgänglighet” – de olika delprojektens gemensamma syfte var nämligen att öka tillgängligheten till bibliotekets samlingar, både genom registrering och genom presentation av samlingarna på nätet. Den sistnämnda målsättningen innebar i själva verket en breddning av målgruppen från studenter och forskare till en intresserad allmänhet.

SEB finns numera tillgänglig på nätet, både som separat databas och som poster i Libris. Redan före avslutandet av projektet Tillgänglighet sommaren 2004 kunde man emellertid konstatera, att SEB i det långa loppet hotades av samma öde som flera andra humanistiska ämnesbibliografier, nämligen att efter projekttidens slut stå utan finansiering. Ett tidigt upprop till flera svenska etnologiska institutioner att ekonomiskt stödja SEB gav klen resultat och liknande initiativ inom den övriga biblioteksvärlden tyder på en svag vilja hos universitet och högskolor att betala för de resurser, som museibiblioteken ställer till deras förfogande. Flera av de institutioner som med anslag från Riksbankens jubileumsfond startade arbetet med att bygga upp ämnesbibliografier har därför lagt ner aktiviteten. Detta gäller bland annat Svensk litteraturvetenskaplig bibliografi med

koppling till Uppsala universitetsbibliotek, och Svensk konsthistorisk bibliografi med Göteborgs universitetsbibliotek som bas.

Frågan kan ställas varför inte IVB utvecklats till en kumulerad databas. Om så varit fallet skulle SEB som separat produkt bli tämligen överflödigt och IVB kunna fylla även svenska forskares behov av såväl nationell som internationell överblick. Vilken är då den tryckta etnologiska bibliografins supportrar? Troligtvis främst en krets av äldre forskare som på ett bekvämt sätt vill skaffa sig en snabb överblick över årets och kollegornas forskning. Studenter och yngre forskare letar däremot knappast litteratur i tryckta bibliografier, eftersom strukturerad information i en databas ger både fler ingångar och snabbare åtkomst till en större volym information.

Den etnologiskt och kulturhistoriskt specialiserade bibliotekarien och bibliografen har försäkrat mig, att ”fingertoppskänslan” avgör vilka texter som kan betraktas som etnologiskt eller kulturhistoriskt intressanta. Frågan bör ställas om detta vaskande efter guld står i proportion till den uppnådda nyttan. Bibliografens urval är inte bara tidsödande, det innebär också en styrning av intresset och ett undertryckande av annan väsentlig information. Går inte forskaren sin egen väg och är inte möjligheterna idag större än någonsin att kunna göra det via olika informationssystem? Innebär inte den optimala situationen i första hand tillgång till ett specialbibliotek med den väsentliga litteraturen lätt tillgänglig på öppna hyllor samt till ett nationalbibliotek eller större universitetsbibliotek med omfattande in- och utländska samlingar? På motsvarande sätt borde den önskvärda situationen erbjuda möjlighet att kombinera sökningar i Libris och Saga, Nordiska museets biblioteks lokala databas, med sökningar i en internationellt orienterad etnologisk databas.

Frågor som dessa gav mot slutet av projektet Tillgänglighet upphov till en direkt kontakt

med utgivarna av IVB i syfte att föreslå en övergång från den tryckta produkten till en digital. Tanken var att för detta ändamål söka speciella EU-medel och att inom ramen för projektet utarbeta en kommersiell lösning för databasens fortsatta drift. Förslaget mottogs inte med någon entusiasm och preferensen för den tryckta produkten återkom i diskussionen med tyska kollegor. Dessutom konstaterades en ojämnhet i bidragen till bibliografin och insikten väcktes om att en databas skulle ställa helt nya krav på standardisering av dataelement, klassificering och indexering.

En nationell informationsresurs som SEB kan i längden inte drivas som ett flerårigt projekt utan måste betraktas som en löpande, ordinarie verksamhet och består med en uthållig finansiering. Alternativet är nedläggning eller, möjligtvis, drift på extrem sparlåga. Den sistnämnda lösningen skulle kunna innebära att enbart ett urval av innehållet i de viktigaste svenska serierna och tidskrifterna inom området bibliograferades. Även en sådan insats kräver dock resurser som måste värderas utifrån andra tänkbara prioriteringar och strategier, till exempel en fortsatt retrospektiv katalogisering av den litteratur i Nordiska museets bibliotek som ännu saknas i Libris/Saga. Faktum är dessutom att flera för etnologen eller kulturhistorikern relevanta publikationer redan ingår i andra ämnesbibliografier, bland annat i Vitalis, den databas inom kulturmiljövård som utvecklas av Vitterhetsakademiens bibliotek, och i Svensk historisk bibliografi med säte på Kungl. biblioteket. Det är sant, att dessa insatser inte har ett specifikt etnologiskt eller kulturhistoriskt perspektiv, men en korrekt, neutral beskrivning av det befintliga materialet bör kunna vägleda forskare inom olika discipliner.

En undersökning som genomförts vid Nordiska museets bibliotek med stöd av anslag från Helge Ax:son Johnsons stiftelse och som skickats ut till ett hundratal etnologiska forskare i Sverige och Finland har nyligen

avrapporaterats. Syftet var att skapa en grund för utvärdering av SEB och att kunna fatta ett välgrundat beslut om dess fortsättning. Det visade sig, att anmärkningsvärt få etnologer kände till eller medvetet använt sig av SEB, vidare hade få informanter kännedom om kopplingen mellan rapporteringen till IVB och den svenska databasen. Informanternas omedvetenhet om att de utnyttjat SEB beror troligtvis på att posterna även förekommer som en integrerad del av Libris. Sammanfattningsvis vittnade dock svaren på enkäten om en hög uppskattning av databasens värde för forskning och utbildning.

Biblioteket, forskarna och allmänheten

Genom projektet Tillgänglighet fick Nordiska museets bibliotek möjlighet att hävda sin roll, inte bara som ett av landets största specialbibliotek inom humaniora utan också som ett bibliotek i takt med nutida användares krav på tillgänglighet. Frågan kan samtidigt ställas vilken roll biblioteket skall spela framöver. Den externa kundkretsen är numera större än den interna och forskarnas närvaro är inte lika intensiv som tidigare, då forskning och kunskapsuppbyggnad värderades högre än förmedling och tillgänglighet. Kanske ligger framtiden i en avancerad postdokforskning, bekostad av de stora forskningsfonderna och förankrad i museets miljö? I annat fall kommer bibliotekets utveckling förmodligen att styras av en bredare omvärld och dess krav på tillgång till museets resurser. Går utvecklingen i den riktningen, kan Nordiska museet få en ny roll som resurs i ett folkbildande lärande. Att de båda rollerna – biblioteket som forskningsresurs och som aktiv pedagogisk resurs – kan förenas visar det senaste decenniets utveckling inom högskole- och universitetsbibliotek. En sådan utveckling kräver dock motsvarande medelstilldelning.

Såväl den svenska rapporteringen till IVB som utvecklingen av SEB ligger för närvarande i riskzonen. I den bästa av världar har

båda produkterna sitt existensberättigande, men i realiteten gynnar varken rikets bibliotekspolitik eller dess kulturpolitik så exklusiva produkter. Inför hotet om en nedläggning

gäller det att minnas, att det etnologiska och kulturhistoriska guldets trots allt finns kvar, färdigt att brytas av studenter och forskare själva.

Magdalena Gram

Avdelningschef, Arkiv, bibliotek och bild, Nordiska museet, Stockholm

SUMMARY

Accessibility – and Accessibility

The concept "accessibility" has an enormous impact in society and within the ALM (Archives, Libraries and Museums) sector, libraries have the strongest identity as cultural institutions with professional skills in making their collections accessible. The library at Nordiska museet started to contribute to Accessionskatalogen (the national catalogue of foreign literature accessible at Swedish research libraries) 1890 and 1925 to Internationale Volkskundliche Bibliographie (IVB). This last mentioned contribution has during the last years also been transformed into the database Svensk Etnologisk Bibliografi (SEB, Swedish Ethnologic Bibliography).

Both activities have been carried through as externally financed projects. However, recurrent bibliographical work can't in the long run be looked upon as projects but must become an integrated part of a library's regular activities. This fact as well as the increasing competition for grants makes it necessary to decide about the future

of the Swedish contribution to IVB and, consequently, also about the future of SEB.

This situation brings up several questions. Which tools for information retrieval do students and researchers really need? Is an international database more or less effective than a printed bibliography? Are special bibliographies within ethnology, a discipline which crosses and intermingles with so many other, really needed? Is it worth washing gold in different kinds of literary contexts? Isn't the scholar supposed to find his own path through general concepts and classifications? Finally, if these bibliographies are really needed, why then is the Swedish department of education and culture, or the institutions depending on its supplies, not willing to pay for them?

In the light of this threat of discontinuation there is cause not only for alarm but also for reminding of the ethnological gold, ready to be explored by scholars and students by themselves.